

An aerial photograph of a landscape. In the foreground, there is a large, rectangular archaeological site with several distinct structures and walls, possibly a Roman fort or a large estate. The site is surrounded by a network of roads and paths. Beyond the site, the landscape consists of rolling hills and fields, some of which are green and others brown, suggesting different crops or stages of agricultural work. The sky is a pale blue, and the overall scene is captured from a high angle, providing a clear view of the site's layout and its integration into the surrounding environment.

**TOLNA MEGYE ÉVSZÁZADAI
A RÉGÉSZET TÜKRÉBEN**

SZEKSZÁRD

1999. május 18 – 2002. szeptember 30.

Bondár Mária

Késő rézkor – badeni kultúra (4–5. tábla)

A késő rézkor idején, a régészeti leletek tanúsága szerint, nagy változások mentek végbe az akkori Európában: nagy területen egységes anyagi kultúrájú, földrajzilag összefüggő területen elhelyezkedő népességtömbök alakultak ki. Az egyik ilyen nagy egység az ún. badeni kultúra volt, amely Kr. e. 3500-3000 között Európa déli és középső nagy területein telepedett meg, életének nyomai a mai Bulgária, Románia, a volt Jugoszlávia, a mai Ausztria, Svájc, Csehország, Szlovákia, Kis-Lengyelország és Németország déli területein találhatóak meg. E nagy területen, egymástól távol eső helyeken, nagyon hasonló edényeket, mindennapi használati- és viseleti tárgyakat készítettek, hasonló rítus szerint temették el halottaikat, azonos hitvilág régészeti nyomait fedezzük fel. Mindezek a tárgyi emlékek és hasonló jelenségek azt sejtetik, hogy a területen lakó népcsoportok jól megértették egymást, állandó kapcsolatban voltak, egyfajta integrációban éltek. Talán a legkorábbi „globalizáció” nyomait fedezhetjük fel e korszakban.

A badeni kultúra centrális területének tekinthető a Kárpát-medence, ahol nagy számban fordulnak elő települési maradványaik és temetkezéseik. A mai Magyarország területéről több mint 1600 lelőhelyét ismerjük e korszaknak, amely sűrű településhálózatot jelent a korabeli viszonyok között. A telepek szinte minden földrajzi környezetben megtalálhatók: síkvidéken, folyóparton, magaslatokon, nem ritkán barlangokban is.

A különböző kutatásoknak köszönhetően Tolna megyéből a badeni kultúra 182 lelőhelyét regisztrálhatjuk (ez az összes lelőhely 11 %-a). Ezek elsősorban a terepbejárások során megtalált, zömmel egy-két cseréppel reprezentált felszíni telepnyomok. Hiteles ásatásból jóval kevesebb forrásadatunk van. Éppen ezért örvendetes, hogy a gyorsforgalmi úttal, valamint más munkálatokkal kapcsolatos megelőző feltárások fontos, új eredményeket hoztak a késő rézkor vonatkozásában is.

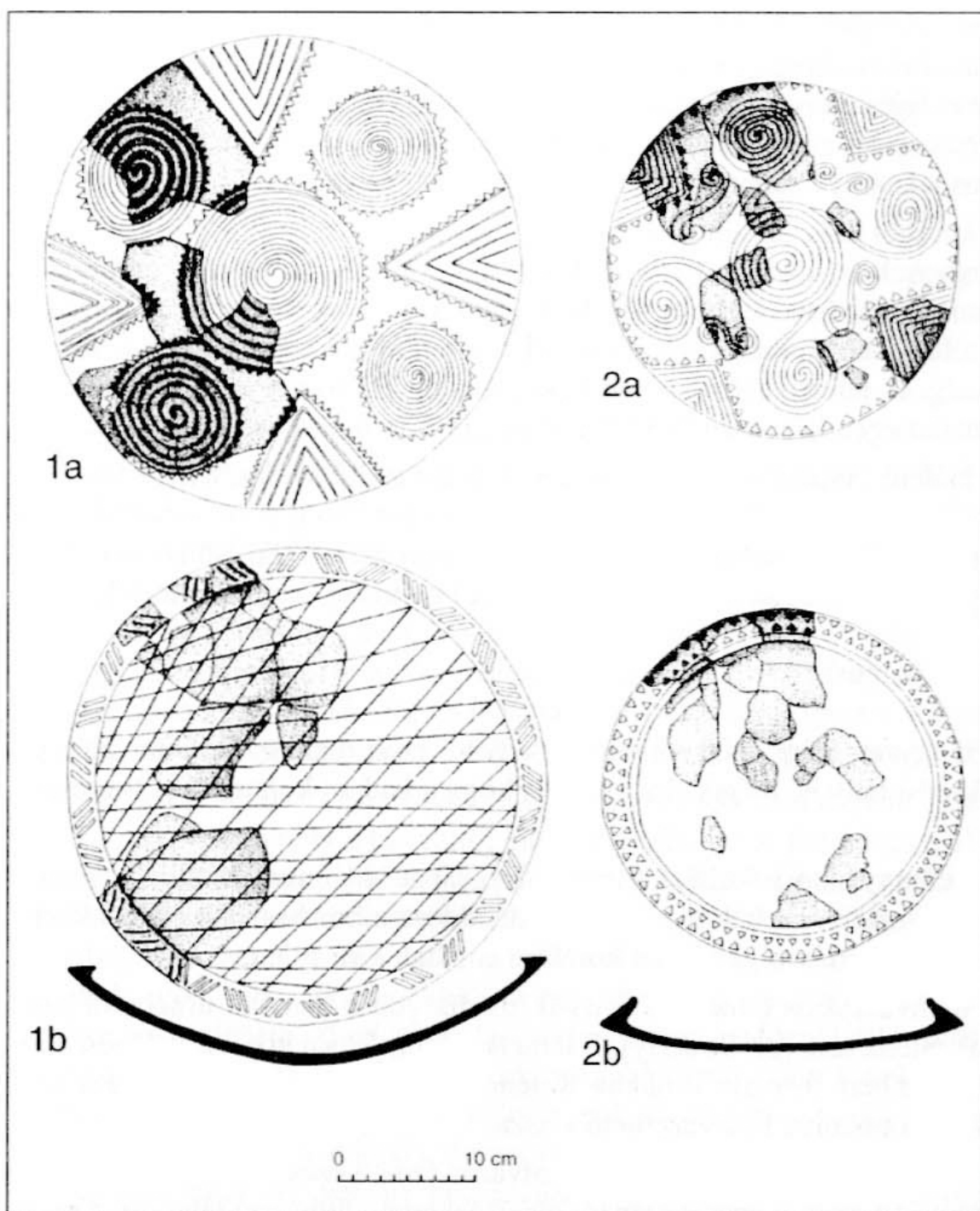
Telepek

A rendelkezésünkre álló forrásanyagból a késő rézkori badeni (korábbi nevén péceli) kultúra településeit elég jól ismerjük. A feltárások során ezekből kisebb gödrök, egymásba ázott gödrökből álló ún. gödörkomplexumok kerülnek elő, melyek egy része üres. Ezek a településen végzett tevékenységgel függenek össze (edénykészítéshez agyagnyerésre kivájt gödör, tároló verem, állatcsapda, stb.). Másik részük – eredeti funkciójuk fölöslegessé válása után – háztartási hulla-

dékkal, a telepen képződött „szeméttel” töltődött be. Megtalálhatók az edényégetéssel összefüggő, kavicsréteggel és összetört cserepekkel kitapasztott tűzhelyek, a háztartási tevékenységgel kapcsolatos tüzelésnyomok, valamint kisebb kemencék (Aparhant, Várong) is. A badeni kultúra hazai településein cölöpszerkezetű, földbeásott házra alig van adatunk. Az egykori házakból csak a különböző növényi maradványokkal soványított paticsmaradványok kerülnek elő, amely arra utal, hogy az itt lakók ún. földfelszíni, sárral tapasztott falú vályogházakat építettek. A településeken különböző háziipari tevékenységet folytattak (szövés-fonás, edénykészítés, hálókészítés, köeszközök pattintása és formálása, bőrkikészítés stb.). A telepek körül földműveléssel és állattartással foglalkoztak. A sertés, juh és kecske mellett a szarvasmarhatartás volt jellemző. Táplálékukat a vadászatokon elejtett állatok húsa, valamint halak és folyami kagylók is gazdagították.

Mindennapi használati tárgyak

A badeni kultúra fazekasai változatos és szép edényeket készítettek. A főzésre használt ún. házikerámia általános jellemzője a főzőedények felületének durvítása, amelyet a vizes agyagra fröcskölt újabb agyagréteg felvitelével értek el. Erre praktikus okok miatt volt szükség: így nem csúszott annyira az edény felülete. Az étkezéshez, tálaláshoz (?) használt edények jellemzője a simított, fényezett felület és a különböző pontbenyomkodással, bekarcolással, kavicsal bemélyített kannelúrával való díszítés. Az edényformák között megtaláljuk a nagy méretű tároló edényeket, a kisebb-nagyobb fazekakat, különböző méretű és formájú tálakat, a kisebb-nagyobb bögréket és korsókat, a nagy méretű szépen kidolgozott kancsókat, a kultúrára jellemző ún. mericéket (ezek magasra húzott fülű merítőedénykéek), szószos edényeket, a börtömlőt utánzó, ún. halbárkákat (Bölcske) és a belül egyharmad-kétharmad arányban kettéosztott ún. kétosztású tálakat. A díszkerámia jellegzetes darabjai az áttört talpú serlegek és a nagyon lapos, kívül-belül díszes, jellegzetes spirálmotívummal díszített (az S-9 feltárás során Tolna-Mözs térségében is megtalált) tálak (4. tábla, 5. tábla 1-4. kép, valamint a szövegközti rajzon). Ez utóbbiak a korszak kiemelkedően fontos leletei. Ebből a jellegzetes díszítésű edényből meglepően kevés maradt fenn, az egész elterjedési területről mindössze mintegy 40 darabot ismerünk. A Dunántúlról a Tolna-mözsi ásatásig egyetlen példány sem került elő, s az Alföldön is csupán egy töredékes edény jelezte a távoli területekkel (Bulgária, Görögország, Albánia, Németország) tartott kapcsolatot. A spiráldíszes (ún. bratislavai típusú) tálak a kultúra korai időszakára, a bolerázi csoport idejére jellemzőek.

Az S-9/III. lh.-en feltárt spiráldíszes tálak külső és belső oldalának rajza.

A mindennapi élet egyéb használati tárgyai között megtaláljuk a nyeles kanalat, a szövéshez használt orsókat, a gazdagon díszített gúla alakú pecsétlőket, különböző agyag- és kagylógyöngyöket, csonttüket, csontbogyókat, kőbaltákat, a különböző élességű és kidolgozása kovapengéket, amelyeket a sarlók belsejébe is befoglaltak. A vallási élet, a különböző rítusok tárgyi kellékeit ritkán találjuk meg, ezek döntő többsége ugyanis szerves anyagból készült. A kultikus céllal készült agyagtárgyak között jelentősek az elsősorban nőket ábrázoló szobrocskák, az ún. idolkok (Aparhantról ismerünk két szép töredéket). Jellegzetességük a lapos,

két háromszögből álló test és a fej hiánya. Ez utóbbi miatt ezeket a tárgyakat „fej nélküli”, helyesebben „cserélhető fejű” idOLOKNAK nevezi a kutatás. A szobrocskák levehető fejét szerves anyagból (pl. fa, szalma, vastagabb fonal) készíthették. A szertartás során e kis idOLOKAT ÖSSZETÖRTÉK, és darabjait eldobálták. Megtálalásuk a véletlennek vagy a nagy felületű ásatásoknak köszönhető.

A korábbi időszak fémgazdagságával ellentétben, ebben a korszakban alig van fémtárgy és hiányoznak a harci eszközök is. A rézből (elsősorban termérszéz) kalapálással készített viseleti tárgyak között a henger alakúra hajtogatott lemezgyöngök a leggyakoribbak. Ezen kívül néhány lapos, ún. trapéz alakú vésőt említhetünk még. A jelentős fémtárgyak közé sorolható a Somogy megyei Vörsön talált diadém, amely a közösség kiemelkedő tagjának járó koronaszerű fejdísz volt

A badeni kultúra népe már ismerte a négykerekű kocsit, amely fából készült, tömör kerekű, ökrök vontatta, nehéz szállítóeszköz volt. A legkorábbi modelleket Mezopotámiából ismerjük. A Közép-Európában előforduló ismert kocsiszobrocskák e távoli terület felé mutató eredet egyik bizonyítékának tekinthetők.

Temetkezések

A magyarországi 1600 badeni lelőhelynek csak mintegy 5 %-án vált ismertté a temetkezési hely is, mégis elmondható, hogy a badeni kultúra temetkezései sokrétűek.

Az elhunytakat a kultúra korai időszakában elhamvasztották. A hamvakat a földre helyezték és a halotti szertartás ételáldozataihoz használt edényekkel rakták körbe. A szertartás végén lapos körakást emeltek a sír fölé.

A hamvasztásos temetkezés másik módja volt a hamvak urnába helyezése és az urna eltemetése (pl. Szakály). E temetkezési mód sajátos megjelenési formája a hamvak embert formáló urnákba történő eltemetése volt, amely rítus szintén a távoli Mezopotámia felé vezethető vissza.

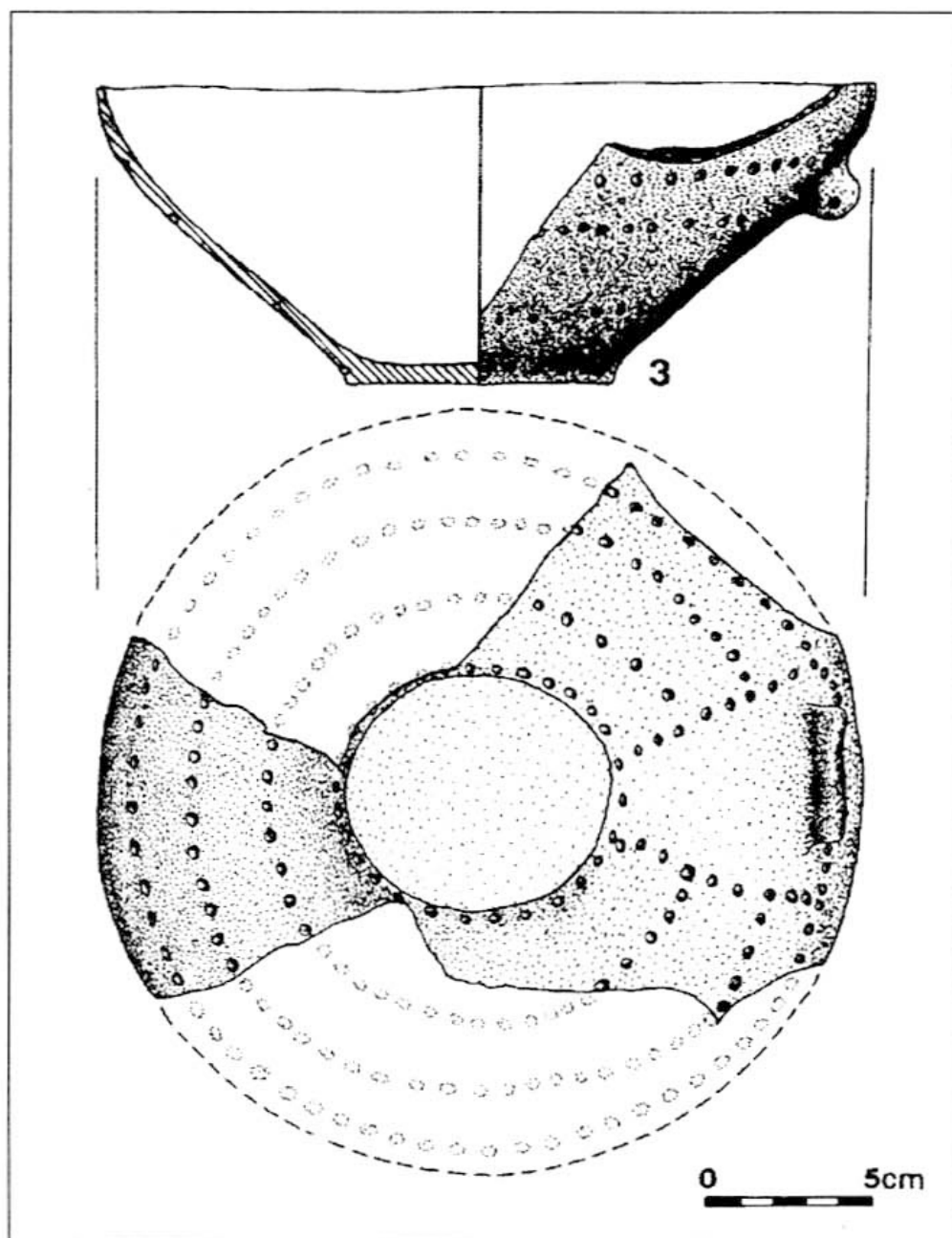
A hamvasztáson kívül az ún. csontvázas temetkezés is jellemző volt a badeni kultúrára. Az alvó állapotot utánzó, oldalt fektetett, felhúzott lábú, azaz zsugorított helyzetben, az egykori viseletben eltemetett halottak mellé étel-ital áldozatot, használati tárgyakat temettek. A csontvázas temetkezések lélekszámát illetően változatos a kép: a telepen vagy annak közelében gyorsan elföldelt, egy-két síros temetkezéstől (Iregszemcse, Kajdacs, Simontornya, Szekszárd) a településtől már elkülönült, kiscsaládi (10-12 fő eltemetése) és a hosszabb ideig használt, nagyobb temetőig széles a skála. Gyakran előfordul, hogy egyazon sírba temettek – feltehetőleg rokoni kapcsolatban álló – férfit és nőt, nőt és gyermeket. A kettős temetkezések mellett előfordulnak hármás- és négyes temetkezések is, és nem ritkák a tömegsírok. Az ilyen tömeges temetkezéseknél valószínűleg betegségre, járványra kell gondolnunk, amely több ember közel egyidejű halálát okozhatta. Néhány

temetőben megfigyelhető volt a sírkőállítás szokása is. A temetőkben nemcsak emberi tetemeteket, hanem tárgyakat és állatokat is eltemettek. A szarvasmarhát különleges tisztelet övezte, amelyet az is bizonyít, hogy nem ritkán telepeken vagy temetkezési helyen gazdájával vagy akár önmagában, külön sírba is eltemették. Kerültek elő emberi maradványok nélkül, önálló sírban eltemetett edények és kocsimodellek is.

A badeni kultúra kapcsolatai dél felé, Anatólia és az egykori Mezopotámia területéig követhetők nyomon a leletek segítségével, (kocsi, ember alakú urnák, idolk, szósos edények stb.). Mintegy 500 éves élettartama (Kr. e. 3500-3000) békés fejlődést tükröz. Nagyobb csaták régészeti nyomai (fegyverek, sok és nagy sírszámú temető, erődített telepek, felhalmozott és elrejtett értékek) nem kerülnek elő az ásatásokon. Népessége kiterjedt kereskedelmi és emberi kapcsolatokkal élte mindennapjait. Tolna megyében e félévezredes élet csaknem minden fázisa nyomon követhető a megtalált leletek segítségével.

A badeni kultúra békés fejlődése az új korszak, a korai bronzkor nyitányát jelentő gazdasági és kisebb migrációs tényezőknek köszönhetően ért véget. A nagy területen egységes arculatú népesség tárgyi kultúrájának helyébe, kis földrajzi régiókra tagozódó kultúrák léptek, melyek tárgyai és szellemi élete a Kárpát-medencébe több irányból érkező csoportok beszivárgásával lett egyre sokszínűbb.

A badeni kultúrát lezáró egyik ilyen hullám a névadó lelőhelyről elnevezett *kostolaci kultúra* volt, amely a badenitől eltérő életmóddal és fazekassággal jelent meg a Kárpát-medencében. A késő badeni kultúra telepein talált, de azoktól elkülönült gödrökből újfajta kerámia került elő: az újonnan érkezők jellegzetes, sakk-táblamintába rendezett, bepontosított díszítésű edényei, amelyeket összetört kagylóhéjból nyert fehér porfestékkel (inkrusztációval) díszítettek (Aparhant). Kárpát-medencei telepeik rövid ideig használt, néhány gödörből álló, időszakos telepek voltak, alkalmi szállásaik csőszkunyhoszerű építmények lehettek. Temetkezési szokásaikat tekintve a kultúra egész elterjedési területén (a mai Ausztria, Magyarország, Szlovákia, Románia, Bulgária és a volt Jugoszlávia) a hamvasztás volt jellemző, néhány helyen azonban még csontvázas eltemetés is előfordult. Rövid Kárpát-medencei megtelepedésüket a korai bronzkor különböző népcsoportjai követték, átalakítva a térség gazdasági, egyszersmind kulturális arculatát.

Az aparthanti 5. objektum edénye.